

**Дідик С.С. Комуністична та соціалістична держава у статті Івана Франка «Що таке поступ?». // Науковий збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Іван Франко в сучасних вимірах та осягах» (до 160-річчя з дня народження) (Івано-Франківськ, 29-30 вересня 2016) . – Івано-Франківськ. – С. 88-95.**

Що таке поступ, у чім його шукати, чи є чого ним тішитися або, може журитися?”. Саме так починається стаття Івана Яковича Франка “Що таке поступ” (1903) [1,с.300 ].

Широкому загалу І. Франко відомий, в першу чергу, як поет та письменник, публіцист, громадсько-політичний діяч. Меншою мірою ми знаємо Каменяра як перекладача, етнографа, соціолога і філософа. Стаття “Що таке поступ” була несподіваним і приємним відкриттям світу соціологічних і філософських думок І. Франка. Досліджуючи людський прогрес (в термінології автора – поступ), Франко – соціолог і науковець – використовує силу письменницького слова але наукове не замінює белетристикою. Стаття “Що таке поступ” є культурологічною, історичною і соціологічною працею водночас. П’ятдесят сторінок статті – результат впливу, переосмислення і синтезу ідей, які оточували європейця початку ХХ сторіччя: ідеї прогресу в суспільствознавстві, появи численних рухів і партій, поширення утопічних і радикальних ідеологій та суперечок щодо теоретичних моделей розвитку суспільства в майбутньому [2 ].

Погляди І. Франка, які він висловив у своїй статті, в першу чергу, зацікавили нас, оскільки мислитель звернув увагу на комуністичну і соціалістичну державу Маркса-Енгельса. Письменник конструктивно та аргументовано розкритикував цю державу, – державу, яку втілили російськи більшовики під назвою Радянська Росія, а потім – СРСР. Радянський Союз став «величезною народною тюрмою» (слова самого поета) для 15 республік і безлічі малих і великих націй та народів. У 1903 році, за 19 років до

створення радянської держави великий Каменяр ледве не вперше в Україні, передбачив і застеріг від такої держави!

У роки СРСР творчість І. Франка оцінювалася в цілому позитивно. Сам митець постає таким собі вічним революціонером-соціалістом, поетом та письменником, який оспівував робітничий люд, співчував йому, закликав його до боротьби з експлуататорами-капіталістами. Так, наприклад, у «Большой Советской Энциклопедии» зустрічаємо про поета такі слова: « В стихотворении «Гимн» воспет «вечный революционер» – творческий дух человека, преобразующего мир. Пафосом революционной борьбы проникнуты составляющие ядро сборника циклы политической лирики «Думы пролетария», «Вольные сонеты», «Тюремные сонеты»; в них звучат отголоски «Манифеста Коммунистической партии», «Интернационала». ...Проза Франка положила начало новому этапу развития реализма в украинской литературе. В его очерках, рассказах, повестях и романах изображение жизни одухотворено социалистической идейностью; он ввёл новые темы (пролетаризация крестьянства, формирование рабочего класса, его переход к организованной классовой борьбе), новые конфликты (борьба труда с капиталом), новых героев – сознательных защитников интересов трудящихся (интеллигентов, крестьян, рабочих)» [ 3].

Радянська влада в цілому прихильно ставилася до постаті і творчості шановного Каменяра. На його честь названі Івано-Франківська область і місто Івано-Франківськ, Львівський національний університет ім. І. Франка (по аналогії з Київським національним університетом ім. Т.Г. Шевченка) і ін. За радянських часів значна частина творчої спадщини поета і письменника була надрукована у п'ятидесяти томах його праць.

Насправді, погляди самого І. Франка на соціалізм мали мало чого спільного з поглядами Маркса і Енгельса. У час Незалежної України дослідники переглядають творчість І. Франка, і зауважують, що І. Франко захоплювався соціалізмом, але потім відійшов від нього. Так, Г.В. Синичич у своїй статті «Ідейна трансформація суспільно-політичних поглядів Івана Франка від соціалістичних до національних ідеалів (публіцистичний аспект)»

вдалося простежити еволюційний розвиток світогляду Івана Франка від романтичних захоплень соціалізмом до критичного сприйняття марксистських доктрин і рішучого переходу на позиції національно-самостійницької ідеології. Дослідниця зауважує, що вже у працях І. Франка другої половина 80-х – початку 90-х рр. XIX починається етап критичного аналізу та переосмислення марксистських концепцій. Мислитель усвідомлює денаціональні тенденції марксизму, хиткість аргументів марксистських теорій, називає і ті негативні наслідки, які вони можуть спричинити у разі їхньої практичної реалізації. До того ж, у цей час Іван Франко зрозумів, що соціалізм, німецький соціал-демократизм в Росії та Польщі має шовіністичне та імперіалістичне забарвлення. Публіцист відчував, яку небезпеку містять футуристичні плани комуністів. «Їхня програма державного соціалізму, – пише він у праці «До історії соціалістичного руху», – аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що проведений справді в життя міг би статися великим гальмом розвою або джерелом нових революцій». Г.В. Синичич вважає, що сам Іван Франко вірив у органічний розвиток суспільства і в матеріально-економічній, і в духовно-культурній сфері, тому рішуче заперечував, що цивілізаційний поступ може відбуватися в контексті боротьби продукційних сил чи під час гегемонії одного класу над іншим. Адже Франків соціалізм був соціалізмом етичним, оснований на моральних, християнських принципах [4,с.177, 178, 179].

Не претендуючи на істину в останній інстанції, тим більше, за свідченням дослідниці Г.В. Синичич публіцистична спадщина Івана Франка досі повністю не вивчена і ще чекає на своїх дослідників [4,с.181], в даній публікації ми зробили наголос саме на аналізі статті поета та письменника «Що таке поступ?», і намагалися з'ясувати ставлення І. Франка до комуністичної та соціалістичної держав, які він описав у своїй роботі.

У даній роботі Каменяр звернув увагу на дві сьогодні дуже відомі економічні системи кінця XIX – XX ст. – а саме комунізм та соціалізм. Саме з цими системами-державами протягом 70 років буде пов'язана доля України та її народу.

І. Франко критикує існуючий капіталістичний лад. Він каже: «Кожний чоловік робить більше над свою потребу, але не кожний забирає всю ту надвишку своєї праці на свою власність, - навпаки, мільйони і мільйони дістають із плодів своєї праці навіть менше, ніж би їм потрібно для сьак-так зносного, людського життя. Надвишку їх праці забирають собі інші, які й збагачуються їх працею» [1,с.335] .

Тому, на думку комуністів, «Приватна власність, що тепер є терном у нозі дальшого поступу, а также джерелом нерівності і несправедливості між людьми, повинна бути скасована. Спільна праця і спільна власність, се повинні бути основи, на яких має бути побудований новий суспільний лад» [1,с.336].

Мислитель зауважує, що не було нічого нового в ідеях спільної комуністичної власності. Ще грецький філософ Платон розробив концепцію ідеальної держави, ідеального суспільства, і навіть кілька разів намагався перетворити теорію на життя. Були і інші теорії, вчення, спроби побудувати ідеальне суспільство. Згадати хоча б Т. Мора та Т. Кампанелла [1,с.336]. Але, поки що, це нікому не вдалося і навряд чи вдасться.

Одразу ж І. Франко вказує на проблему побудови комунізму: Якою, має бути спільна власність? Як її можна здобути? Чи будуть межі у такої спільної власності? [1,с.337].

І сам же письменник обмежує спільну власність: «Значить, так далеко, до предметів безпосереднього людського вжитку комунізм не може сягати. Так само тяжко допустити його і в обсягу звичайного домашнього господарства» [1,с.337].

Далі поет каже, що кожна людина має право на відпочинок. І щоб реалізувати це право вона повинна мати для відпочинку «свій власний кутик, де міг би бути собі зовсім свободним і не стісненим навіть своїми найближчими приятелями й громадянами». І навпаки, спільна власність, спільні будинки і помешкання стануть «такою каторгою, таким нещастям для многих людей, що комуністи по кількох невдалих пробах (одну таку пробу

робили в Парижі коло р. 1840 ученики Сен-Сімона Базар і Анфантен) покинули сю думку» [1,с.337].

Більшість таких комуністичних концепцій та проектів залишалися утопіями. Не стала виключенням і релігійна комуна сенсімоністів, яку згадав мислитель. Комуни започаткували прихильники ідей Сен-Сімона – Бартелемі Проспер Анфантен та Сент-Аман Базар у 1830-х рр. неподалік Парижу. Члени комуни мали спільне майно, називали один одного брати і сестри. Анфантен у своїх ідеях пішов ще далі – він вчив, що шлюб повинен бути різним для людей, що відрізняються постійністю або, навпаки, непостійних: останні, на його думку, можуть міняти дружин і чоловіків, коли вони схочуть. Тобто, пропагувалися, фактично, ідеї вільного кохання. Сам Анфантен, як лідер громади, прагнув контролювати навіть особисте життя і втручатися у взаємні відносини між окремими чоловіками і жінками. Невідомо, куди б завели комунарів такі погляди та ідеали, якби влада у судовому порядку у 1832 році не заборонила існування комуни. Та й сама комуна виявилася нежиттєздатною і розпалася [5].

Але повернемося до І. Франка. Далі, він звертає увагу на певні види робіт, на професії, яким треба вчитися доволі довго. І люди, які отримують дану професію повинні мати відповідний хист, природні нахили – «вроджений талант», який має переважно незначна кількість людей. І без такого «таланту», ніяке навчання і практика не допоможуть. І по суті саме ці люди, їх ідеї, винаходи рухають прогрес, збагачують людство, чи окремі нації і народи. Тому таку працю, такі види робіт «не дасться упорядкувати комуністично». Одну таку унікальну людину, з її оригінальними ідеями, думками, здібностями не замінить ніхто інший [1,с.338].

Отже І. Франко констатує, що спільність між людьми повинна мати певні межі. Він також не уявляє собі тісної співпраці між народами і цивілізаціями, які знаходяться на різних ступенях розвитку. Тому І. Франко резонно зауважує: «Але як уявити собі потім відносини між різними народами та ступнями цивілізації? Чи й між ними буде спільність, чи ні? А коли не буде, то чи не почнеться між комуністичними суспільностями та

сама боротьба та тяганина, що йде тепер без комунізму? Або коли одна суспільність прийме комунізм, а її сусіди ні?» [1,с.338]. Зауваження Каменяра цілком резонні. Усі ми пам'ятаємо, що зробили вихідці зі старої Європи з корінними мешканцями Північної та Південної Америки. А як вони використали природні ресурси африканського континенту? І таких прикладів в історії розвитку людства безліч.

Також, слід пригадати відносини Радянського Союзу з комуністичними державами – Югославією доби І.Тіто, Китаєм доби Мао Дзедун, Чехословаччиною 1968 р. У 1947-1949 рр. стався розрив відносин між СРСР та Югославією. Югославський лідер І.Тіто не хотів повністю підпорядковуватися сталінському керівництву СРСР, прагнув проводити самостійну політику. Це аж ніяк не могло сподобатися І.Сталіну, який вбачав у І.Тіто серйозного політичного конкурента та авторитетного лідера серед комуністичних та соціалістичних країн. Через це стався розрив відносин між двома країнами. Інша ситуація склалася у відносинах між СРСР та КНР. Після смерті І.Сталіна (1953 р.) відносини між двома країнами починають псуватися. Причина – лідер КНР виступав проти критики культу особи І.Сталіна (яка почалася після його смерті), та більше того – хотів очолити світовий комуністичний рух. А на прикладі Чехословаччини СРСР продемонстрував свою справжню «братню любов» у 1968 р. А саме – керівництво Чехословаччини хотіло рухатися до соціалізму власним шляхом, побудувати «соціалізм з людським обличчям» – намагалося об'єднати соціалістичне суспільство з ринковою економікою, плюралізмом та демократією. Це повністю йшло у розріз з бажаннями та прагненнями керівної верхівки СРСР. Щоб не втратити контроль над Чехословаччиною, радянське керівництво, за домовленістю з лояльним до СРСР керівництвом Чехословаччини, ввело радянські війська на територію суверенної держави. Таким чином «Празька весна» – спроба Чехословаччини вивільнитися з-під опіки СРСР була придушена збройною рукою. Дані приклади підтверджують слова великого І.Франка про конкуренцію та боротьбу між самими комуністичними державами.

Далі поет запитує: «І як заводити комунізм: у одній громаді насамперед, чи починати від повітів, країв, чи ждати, як його прийме відразу ціла держава». Тому, у нього з'являються серйозні сумніви, щодо впровадження комунізму [1,с.338].

Далі у своїй статті Каменярь переходить до ідей соціалізму. Соціалісти пропонують зробити спільною власністю лише засоби виробництва – знаряддя праці, фабрики, машини, копальні. І таким чином, вони забезпечать усім людям «достаток і рівномірний поступ» [1,с.339].

І.Франко добре знайомий з теорію К. Маркса і Ф.Енгельса (навіть займався перекладом їхніх праць), які стверджують, що весь розвиток людства іде до встановлення соціалізму. К. Маркс вказує на боротьбу і конкуренцію в капіталістичному середовищі, на зубожіння народних мас – як наслідок такої боротьби: «Мануфактура пожирає дрібного ремісника й мануфактуру, великий фабрикант пожирає і вбиває (розуміється, грошово, маєтково та торгово) менших фабрикантів у своїй околиці, так само як і великий купець дрібних купців. Із цього виходить, що число тих великих фабрикантів, купців, капіталістів та багатців мусить помалу робитися чимраз меншим; рівночасно число бідних, голих, обдертих людей, пролетаріїв стає чимраз більше. На однім кінці чимраз більші маєтки, згромаджені в немногих руках; на другім кінці чимраз менша горстка багатців». Тому, рано чи пізно, станеться революція, і «ті, що досі інших позбавляли власності, будуть тепер самі позбавлені власності; величезні багатства, здобуті працею мільйонів бідних робітників, стануться збірною власністю мільйонів, спільним добром усього робучого люду» [1,с.340].

І тут І. Франко починає критикувати вчення К. Маркса. Соціал-демократична партія, яка зростає на працях К. Маркса, Ф. Енгельса, – захопить владу у державі. Але не для того, щоб знищити державу чи владу, не для того, щоб дати усім громадянам найширші права і політичні свободи. А все, як раз, навпаки «...по думці соціал-демократів держава – розуміється, будуща, народна держава – мала статися всевладною панею над життям усіх горожан. Держава опікуєся чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона

виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержання відповідне до його праці й заслуги. Вона знаючи потреби всіх своїх горожан, регулює, кільки й чого треба робити в фабриках, кільки вся суспільність потребує хліба й живности, кільки кождий чоловік має працювати а кільки спочивати, а кінець кінців може дійти й до того, кільки в ній людей має родитися, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей і аби живі мали чим вигодуватися. Отся віра в необмежену силу держави в будущім устрою, то головна прикмета соціальної демократії. По її думці кождий чоловік у будущім устрою від уродження до смерти буде державним урядником та пенсіоністом: держава дасть йому наперед відповідне підготованє; потім буде визначувати йому роботу і плату, давати заохоту та відзнаку, а на старість або в разі слабости ласкавий хліб... Життя в Енгельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник» [1,с.340-341]. Як тут не згадати СРСР доби «Застою». Про ці роки так люблять розповідати з теплотою літні люди – бабусі, дідусі, іноді і мої батьки. Людям розповідали, що вже збудований «розвинутий соціалізм». Люди отримали певну стабільність, впевненість у завтрашньому дні. Влада забезпечили високий рівень життя і добробуту своїм громадянам (звісно ж за мірками Радянського Союзу!). Але людям не сказали, що це було досягнуто за рахунок вдалої зовнішньої торгівлі паливо-сировинними матеріалами (переважно нафта і газ), а бюджет країни замість бюджету розвитку перетворився на бюджет проїдання. І це не могло тривати довго!

Але найбільшою небезпекою такої «ідеальної» соціалістичної держави було те, що: «... всеможна сила держави налягла би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. – Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Вихованє, маючи на меті виховувати не свободних людей, але лише позиточних членів держави, зробились би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежности, під таким доглядом держави, про який тепер у



найабсолютніших поліцейних державах нема і мови. Народна держава стала би величезною народною тюрмою» [1,с.341].

Можемо собі уявити цей колосальний рівень контролю держави над суспільством, над кожним його індивідом! І саме це було реалізовано у сталінському Радянському Союзі, гітлерівській Німеччині та Італії доби Б. Мусоліні! У 1903 р. великий І. Франко це передбачив!

Описує письменник і керманичів майбутньої «ідеальної держави». Він зауважує, що хоча і соціал-демократи нічого певного не говорять про керівництво державою, але «... ті люди мали би в своїх руках таку величезну власть над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти. І стара біда – нерівність, вигнана дверима, вернула би вікном: не було би визиску робітників через капіталістів, але була би всевладність керманичів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільйонами членів народної держави. А маючи в руках таку необмежену власть хоч би лише на короткий час, як легко могли би ті керманичі захопити її на завсігди! » [1,с.341-342].

І. Франко вважає, що поступ, прогрес, розвиток у такій державі був би обмежений, або й взагалі зупинився. Оскільки такий розвиток і пошук нового неминуче спровокували б конфлікт з існуючим державним режимом. Тому «... соціал-демократична «народна держава», коли б навіть було можливим збудувати її не витворила би раю на землі, а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу...» [1,с.341-342].

Згадаємо хоча б СРСР і його економічний розвиток. У 1920-х рр. радянська влада, щоб заспокоїти народ повернулася часткового до ринкової економічної моделі та приватної власності – запровадила НЕП. Потім, закріпившись при владі, перед комуністичними керманичами постали два варіанти – або подальша лібералізація і розвиток більш прогресивної і ефективної економіки, з приватною власністю, приватною ініціативою і підприємництвом та претензіями неуправління на політичну владу в країні (які неминуче постали б – рано чи пізно), або ж побудова комунізму-соціалізму в одній окремо взятій державі, формування командно-планової економіки (а по

суті – економічної моделі державного капіталізму!) та встановлення всеосяжного тотального контролю держави і її владних органів над суспільством і кожним індивідом. Вибрали друге. І 70 років держава Радянській Союз, а з нею Радянська Україна і інші 14 республік по суті тупцювали на місці. Доки в 1991 р. з розвалом СРСР колишні радянські республіки не повернулися до приватної власності і приватної ініціативи, до по суті капіталістичної, ринкової моделі економіки. З чим боролися – до того і повернулися.

Таким чином, підсумовуючи усе вище написане, треба сказати, що І. Франко, глибоко проаналізував і критично переосмислив ідеї соціалізму К. Маркса і Ф. Енгельса, дійшов висновку про небезпечність створення такої «народної держави», її утопічність і взагалі загрозу для всього подальшого людського розвитку. Можливо, статтею «Що таке поступ?» та іншими своїми роботами, великий Каменяр намагався застерігти людство від подібних «експериментів». Але, нажаль, не застеріг.

#### **Список використаних джерел та літератури:**

1. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. / І. Франко – К: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 300-348.
2. Рецензія на статтю Івана Франка «Що таке поступ» // <https://comentarios.wordpress.com/>
3. Большая Советская Энциклопедия // <http://bse.sci-lib.com/article117398.html/>
4. Ідейна трансформація суспільно-політичних поглядів Івана Франка від соціалістичних до національних ідеалів (публіцистичний аспект). / Синич Г. // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 32. С. 177–182
5. Сенсимонизм // <http://rushist.com/index.php/philosophical-articles/2720-sensimonizm>